

V příručkách a učebnicích dějin sociologie,¹ nejběžněji u nás používaných, je energetický směr v sociologii charakterizován zpravidla jako jakási „suchá větev“ na kmeni sociologického vývoje. Čtenář takových charakteristik si obvykle vytvářel představu naivního přístupu ke společnosti, spočívajícího v pouhé mechanické aplikaci fyzikálních poznatků na oblast lidské společnosti. Pokud jde o vliv energetismu, v nejlepším případě se připouštěla jeho přitažlivost „pro ty, kdo snívali o exaktní vědě o společnosti“.² Takový tón byl do značné míry udán P. Sorokinem, který v *Sociologických naukách přítomnosti* interpretuje pomocí vytržených citátů dílo jednoho ze zakladatelů sociálního energetismu, belgického průmyslníka a badatele Ernsta Solvaye takto: „... Podle Solvaye »sociální jevy jsou jen kombinací tří faktorů: organického, psychického a neorganického, z nichž poslední hraje zvláště důležitou a primární úlohu«. Život je jen proměnou energie. Z toho vyplývá, že sociální život je jen »energetickým jevem«. Všeobecné zákony energetické mechaniky lze proto užít na sociální jevy. Sociologie je sociální fyzikou, nebo sociální energetikou. Přední úlohou sociologie je »převést veškeré biologické a sociální jevy na základě fyzikálně-chemické akce a reakce«. Clověk a společnost jsou v důsledku toho pokládáni za »energetické stroje«, lidský život a dějiny společnosti za pochody proměny energie, podřízené zákonům energetické mechaniky a zvláště zákonu nejmenší námahy a nejvyššího výkonu.“³

Není divu, že po podobných informacích jsme ponechávali sociální energetismus (podobně jako i některé další povrchně traktované sociologické směry) bez povšimnutí a pokládali jej spíše za kuriozitu

nehodnou zájmu. Bude užitečné prověřit, zda se tak dělo právem. Zajímavé souvislosti československého sociálního energetismu a teoretického i praktického úsilí našich průkopníků vědeckého řízení naznačují, že sociální energetismus si vskutku zaslouží hlubší pozornost.

V Československu byly myšlenkové principy sociálního energetismu i vědeckého řízení formulovány v prvním dvacetiletí našeho století. Již v této časové shodě jsou skryty možnosti vzájemného cvlivňování. Ani sociální energetismus, ani vědecké řízení ovšem nemají svoji kolébku v Československu. Představitel československého energetismu — národohospodář a sociolog slovinského původu Ivan Žmavc (1871⁴—1956) navazuje na dílo Ernsta Solvaye, belgického průmyslníka, vědce a mecenáše vědy a Wilhelma Ostwalda a německého fyzikálního chemika a sociologa. Ostwaldovou péči vycházely v letech 1905 až 1912 Žmavcovy práce v *Annalen der Naturphilosophie* a v *Monistisches Jahrhundert*. Průkopníci československého vědeckého řízení, z nichž nejznámější a nejzasloužilejší jsou Albín Bašus, Stanislav Spaček, Jindřich Fleischner a Václav Verunáč, čerpali z díla F. W. Taylora, L. M. Gilbretha, H. S. Persony a mnoha dalších, především amerických představitelů „scientific management“. Sociální energetismus a vědecké řízení v Československu získávají zvláštní rysy, vyplývající jak z našich konkrétních hospodářských, sociálních, politických a ideologických podmínek, tak z osobního zaměření, erudice a zájmů jednotlivých autorů. Zvláště nápadný je silný příklon obou těchto myšlenkových proudů k etice, jejíž postavení jako nejvlivnějšího momentu společenského po-

¹ Pitirim Sorokin, *Sociologické nauky přítomnosti*, vyd. J. Laichter r. 1936; Josef Král, *Česká filosofie*, Melantrich 1937; Josef Král, *Nástin sociologie*, základní text k přednáškám pro posluchače filosofické fakulty UK v Praze, r. 1945; Jan Szczeński,

Sociológia, Vydavateľstvo politického literatúry 1967.

² J. Szczeński, cit. dílo s. 278.

³ P. Sorokin, cit. dílo s. 21.

⁴ Josef Král v *České filosofii* uvádí rok narození 1870.

hybu je jimi posuzováno pod zjevným vlivem T. G. Masaryka.

Časová shoda „vyzrávání“ a rozvoje energetismu a vědeckého řízení v naší zemi by nebyla dostačujícím důvodem vzájemného ovlivňování, kdyby mezi nimi nebylo některých podstatných podobností, a to jak v předmětu studia, tak i v metodě. Jaká však může být obdoba mezi vulgárně mechanickým přístupem energetismu ke společenským jevům a mezi moderně, systémově zakládanou naukou vědeckého řízení? Takto formulovaná otázka takřka vylučuje kladnou odpověď. Ale přezkoumáme-li teoretickou soustavu československého sociálního energetismu, jeho „příbuznost“ s vědeckým řízením skutečně nalezneme.

Vědecké řízení vznikalo jako průmyslově výrobní obor s předpokládanými a proklamovanými pozitivními ekonomickými důsledky. Československý sociální energetismus — a zde je nutno v prvé řadě korigovat dosavadní informace o něm — vystupoval především v podobě ekonomické teorie, i když pochopitelně sociologicky fundované. Sám Ivan Žmavc uvádí, že české čtenáře první upozornil na jeho dílo národohospodář Cyril Horáček v roce 1908 (v časopise *Česká Mysl* a ve svém vysokoškolském semináři).⁵ Tato národohospodářská teorie měla poskytnout natolik správné, reálnému životu odpovídající poznatky, aby jich bylo možno využít k uspořádávání společenských poměrů, do té doby se odchylujících od zákonitostí všehomíra. V publikaci *O přírodovědeckých základech sociálních náprav* Ivan Žmavc napsal: „Platí-li zákony energetické a metoda energetická pro veškeru mimolidskou a lidskou přírodu, platí také pro celek sociálních vztahů, jež nejsou ničím jiným než výronem přírodních a lidských činností. A tak vznikla vedle energetických věd o mimolidské přírodě a vedle energetické vědy o člověku i energetická věda o lidské společnosti čili socioenergetika... Na základě socioenergetických poznatků povstalo praktické ovládání a tvoření sociálních vztahů, čili sociotechnika.“⁶

Žmavcova ekonomická a společenská teorie se sociálně reformními ambicemi, silně politicky a ideologicky angažovaná, nemohla zůstat na úrovni mechanických aplikací energetismu na lidskou společnost. Pouhou paralelu fyziky a sociologie by žádný politik a ekonom nemohl brát vážně. Představiteli československého energetismu šlo o více než o takovouto „science fiction“ v sociologii. Šlo mu o nalezení specificky společenských zákonů, které ovšem měly být podle jeho představy zvláštním projevem obecného zákona o zachování a přeměně energie. Je pravda, že Ivan Žmavc se podle svých zahraničních vzorů shlédl v objevu energetických zákonů a že pokládal tento objev za nejgigantičtější čin dosavadního lidského myšlení. S uspokojením sledoval, jak energetický přístup proniká z fyziky i do jiných věd — fyziologie, psychologie i etiky. Energetismus však chápal spíše jako metodu myšlení („Jsou to nově, nejzákladnější a nejširší zákony, ještě více, je to nová metoda přesného myšlení a konání...“)⁷ než jako výzvu k redukci veškerého dění na fyzikální proces zachování a přeměny energie. Takovýto redukcionismus odmítá explicitně: „Arci podmínky, za nichž se lidská práce zdárně rozvíjí, jsou mnohem spleťtější nežli podmínky přírodních pochodů anorganických.“⁸

Jestliže se tedy nesetkáváme v československém energetismu s bezduchým redukcionismem, jakou podobu v něm má transpozice energetických zákonů na lidskou společnost? Podle Ivana Žmavce je rozhodující sférou společenského života hospodářství. Kdo chce porozumět „lidské životní činnosti, lidskému životu v jeho celku, úkol to biologický, fyziologický a sociologický“, musí „rozumět hospodářské činnosti“.⁹ Principy fyzikálního energetismu se ve společnosti uplatňují především v oblasti hospodářské činnosti a v podobě elementů hospodářského života. Protože hospodářství je primární sférou, jsou tyto elementy hospodářského života současně také základními stavebními prvky společnosti vůbec. Jak je patrné, takzvaný sociální energetismus by mohl být v ději-

⁵ Viz: Ivan Žmavc, *Energetické základy sociotechniky, Obecná nauka o lidské práci jakožto prvku vědecky založené společnosti*, Masarykova akademie práce, 1923.

⁶ Ivan Žmavc, *O přírodovědeckých základech sociálních náprav*, Čtyři sociotechnické přednášky, Masarykova akademie práce, 1922, s. 24.

⁷ Tamtéž, s. 12.

⁸ Viz: Ivan Žmavc, *Energetické základy sociotechniky, Obecná nauka o lidské práci jakožto prvku vědecky založené společnosti*, Masarykova akademie práce, 1923, s. 31.

⁹ Tamtéž, s. 7.

nách československé sociologie zařazen také jako odvětví ekonomické školy. Ocitá se však zpravidla mezi variantami tzv. mechanistické sociologie.¹⁰

Základními prvky lidské společnosti jsou podle Ivana Žmavce lidská práce, způsob vyrábění a směňování statků. Jsou to základní prvky proto, že na nich spočívá biologický život člověka jako předpoklad existence společnosti. Lidé musí na přírodě vydobývat statky, aby mohli zachovávat svůj vlastní „stationární systém energetický“. Přírodní energie se lidskou prací přetváří v takové formy energie, které lidé potřebují ke svému uchování a vývoji jako jedinci i jako lidský rod. Sama lidská práce je formou energie, avšak formou zvláštní — specifickou.

V československém energetismu se tedy setkáváme s výraznou snahou objevit kontinuitu přírodního a společenského dění. Jejím zjištěním měly být potřeny představy o lidské společnosti jako světě nahodilých událostí a procesů. Protože pojmovým označením této kontinuity se stala formule všeobecných zákonů energetiky, mohlo by se na první pohled zdát, že prostředkem k důkazu spojitosti bylo snížení společenského na úroveň přírodního. Jak již bylo řečeno, zvláštním projevem energie v ekonomice a společenském životě je lidská práce: „Její popisem a rozbořením, stanovením její účasti na jednotlivých hospodářských produktech jest vymezena nauka hospodářská, jež se tím stává naukou o lidské práci.“¹¹

Lidská práce je elementem společenského života, tj. života mnohých individuí a jejich seskupení. K tomu, aby mohly být uspokojovány potřeby jedinců i různých seskupení (národů apod.) rozmanitými druhy statků, je nezbytná nejen práce, ale i dělba práce. Z toho pak vzniká problém, jak rozdělenou práci promyšleně spojit. Podle Žmavce je prostředkem spojení diferencovaných pracovních činností hospodářský plán.¹²

Požadavek plánování či regulace pracovních činností staví před československý energetismus další otázky: Jaké má lid-

stvo potřeby, v jakém rozsahu mají být potřeby lidí uspokojovány s ohledem na jejich skupinovou diferenciaci, jak dosáhnout spravedlivého rozdělení společných výsledků práce, jakým způsobem přetvořit existující společenský řád, aby se myšlenka hospodářského plánu dala vůbec realizovat apod. Jak je vidět, jde o velmi zásadní problémy, jimž se žádná velká společenskovědní teorie nemůže vyhnout.

Prozkoumání lidských potřeb patří mezi základní předpoklady účelného vynakládání práce a spravedlivého rozdělení jejich výsledků. Zakladatel československého energetismu Ivan Žmavc rozeznává dva hlavní druhy potřeb: 1. Potřeby, týkající se jedince, 2. potřeby, týkající se zachování lidského rodu. Společenské skupiny se liší svými nároky na uspokojování potřeb. Komplikovanost tohoto problému je dána zvláště tím, že rozdíly v zájmech a potřebách jsou třídně podmíněny. V *Energetických základech sociotechniky* Ivan Žmavc napsal: „Kdyby byly potřeby všech členů hospodářského celku stejnoměrně diferencovány jen podle stáří, pohlaví a zdravotního stavu, byla by jen a jen práce základnou pro hodnocení, a hodnoty hospodářské by byly hodnotami pracovními... (avšak) veškeré dějiny, kromě řídkých a prchavých výjimek, jako byly první křesťanské obce, zdají se představovat takovéto rozdělení celého lidstva na menšinu žijící v nadbytku a tvořící majetnou a vládnoucí třídu a na většinu, jež pracuje a sotva nejnutnější věci může zvát svým majetkem. Tento rozpor vyhrotil se v přítomnosti obzvláště ostře ve známou sociální otázku.“¹³

Ke studiu lidských potřeb a podmínek jejich uspokojování jsou podle československého sociálního energetismu určeny vědy o lidském činiteli — zdravotní věda, fyziologie, psychologie a také (jak vyplývá z celého kontextu Žmavcova díla) sociologie. Způsobem uspokojování těchto potřeb je technika: „Udržování života žádá tudíž: 1. Znalost subjektivních potřeb a 2. znalost objektivní práce, potřebám vyhovující. Na stromě osvětového žití jsou tedy dvě nejmocnější větve: 1. Zdravot-

¹⁰ Viz například Josef Král, *Česká filosofie*, Melantrich, 1937, s. 199.

¹¹ Ivan Žmavc, *Energetické základy sociotechniky*, s. 10.

¹² Ivan Žmavc, *O přírodovědeckých základech sociálních náprav*, s. 7.

¹³ Ivan Žmavc, *Energetické základy sociotechniky*, s. 16.

nictví, 2. technika. Zdravotnictví a práce vytvářejí kulturní život.“¹⁴

Další otázka, plynoucí ze zákonů energetiky v jejich aplikaci na lidskou společnost zní: Je možno různé lidské práce srovnávat tak, aby potřeby mohly být uspokojovány podle vkladu, který každý jedinec vloží do celospolečenského úsilí po získávání a transformování nezbytného množství přírodních energií? Je to otázka, která plyne z faktu členité dělby práce, jejíž rozsah se v průběhu historie stále rozšiřoval. Východiskem úvahy sociálního energetismu o směřitelnosti lidských prací je představa, že každý člověk vytváří určité hodnoty a že je možno stanovit principy hodnocení různé lidské práce za účelem spravedlivého odměňování za skutečný výkon, to znamená nalézt přesné ekvivalenty rozmanitých lidských prací. Při řešení tohoto úkolu jsou pomocníkem energeticky založené národohospodářské vědy opět fyziologie, psychologie, sociologie a další vědy o člověku. Cílů národohospodářské vědy bude podle Zmavce dosaženo, jestliže „nauka hospodářská určí rovnováhu hospodářských energií tím, že položí na misku poptávky součet potřeb a na misku nabídky součet pracovních hodnot“.¹⁵

Logickým důsledkem předpokladu sociálního energetismu o možnosti spravedlivého rozdělování na základě nalezení směnného ekvivalentu různých lidských prací je požadavek pracovních povinností pro všechny. S tímto požadavkem je spojena kritika éry vykořisťovatelských společenských řádů, jejíž forma je u Ivana Zmavce ostrá: „Oni, kdož měli a mají fyzickou, duševní nebo hospodářskou moc (šlechta, vojevůdci, duchovní, kapitalisté), upravili si veškerý hospodářský organismus časem tak, že jim plyne na útraty dělníků za nejmenší — anebo dokonce za pražádnou práci nejvíce zisků. Tak povstal takzvaný společenský řád, který menšině mocných zabezpečuje život bez práce anebo alespoň velmi pohodlný na účet většiny, která musí býti ještě ráda, že smí pracovat a tak si vydělati alespoň bídnou výživu.“¹⁶

Jaká je příčina tohoto stavu? Je možno ji hledat v oblasti vlastnictví výrobních

prostředků, z něhož plynou určité společenskospolečenské a třídní vztahy? Podle Ivana Zmavce nikoliv. Představitel československého energetismu vykonstruoval teorii dvojího kapitálu, která sice v některých svých aspektech odráží reálný stav, ale ve svém celku existenci kapitalistických výrobních vztahů spíše podporuje. Kapitál je prý dvojitý: 1. Výrobní prostředky, které je účelné rozmnožovat, protože je to vlastně technický a technickoenergetický kapitál, 2. kapitál jako „lichva, úvěr, mamon“ (tzv. kapitál „spekulativní“), proti němuž je třeba bojovat. Nebude to však boj mocenský, ale bude probíhat ve sféře právních úprav. Dosaďovací právo, zakotvující výsady lichvářů a vykořisťovatelů, musí být nahrazeno „pracovním právem“: „Podaří-li se energetické nauce dokázat, že jediným zdrojem hospodářských hodnot je lidská práce, bude i velká hospodářsky i právně filosofická otázka dělby statků nabíledni; spolu se správnou, dnešnímu účeloslovnému nazírání přizpůsobenou naukou o hodnotách, bude dána i správná nauka o dělbě a vlastnictví, jakož i správné a účelné občanské, tj. pracovní právo.“¹⁷

Takovýmto opomíjením reálného základu společenských vztahů se Ivan Zmavec odchyluje od proklamované vědeckosti v nazírání na lidskou společnost. Vyústění ve společenské pořádky, za nichž by se energeticky budované principy a sociologické důsledky dělby práce daly realizovat, již není produktem imanentní zákonitosti lidských dějin. Mají být výsledkem důkazů a přesvědčování. Lidé si musí vybudovat především novou správnější právní soustavu. Objektivnímu pohybu dějin zde má pomoci etika. Proto Ivan Zmavec apeluje na podnikatele, aby se dobrovolně zřekli svých nahromaděných kapitálů. Jako vzor uvádí Alfréda Nobela, který věnoval celé své jmění na vědecké a sociální účely, bývalého dělníka a později miliardáře Andrewa Carnegieho aj. Vzorem osvícenského myšlení je mu zejména belgický průmyslník a sociální energetik Ernst Solvay, který vypracoval koncepci překonání starého hospodářství a práva novými sociálními zřízeními.

Poutem symbiózy sociálního energetismu

¹⁴ Ivan Zmavec, *Úvod do sociální energetiky*, s. 39.

¹⁵ Ivan Zmavec, *Energetické základy sociotechniky*, s. 57.

¹⁶ Ivan Zmavec, *Úvod do sociální energetiky*, s. 59.

¹⁷ Ivan Zmavec, *Energetické základy sociotechniky*, kap. IV. (7).

a subjektivistické etiky je u Ivana Žmavce křesťanská ideologie a křesťanská morálka. Z hlubin křesťanství, které Žmavc pokládá za jeden ze sloupů evropské kultury (druhými dvěma jsou mu řecká věda a římské právo a organizace), vyvěrá podle něho v podstatě objektivní nutnost a elementárnost takových nábožensko-etických norem, jako jsou příkazy k lásce k bližnímu a recipročnímu chápání činností — dělat tak, jak chceme, aby jiní činili nám. Výchova k takové etice je nezbytnou součástí sociotechnického energetického plánu. Z původní představy Ivana Žmavce o možnostech vybudovat exaktní společenskou vědu tedy mnoho nezbylo. Sociální energetismus zrodil jen novou společenskou utopii.

Není divu, že přes všechnu vnější shodu anebo i totožnost některých dílčích východisek a myšlenek sociálního energetismu a marxismu se právě mezi těmito světónázorovými a metodickými směry otevírá hluboká propast. Ivan Žmavc se ze všech tehdejších vlivných proudů bojovně staví jedině proti marxismu a proti ruské bolševické straně jako jeho politické a ideologické nositelce. Zrazuje vědeckou objektivitu a otevřeně proklamuje svoji reakční ideologickou pozici: „Bolševické socializování rovná se násilnosti a ukrutnosti, abych použil správných kriminologických výrazů. Komunismus, jenž se tak rád ztotožňuje se socialismem, není vědecký a není mravný ... sociální mír můžeme uskutečnit jen vzájemnou pomocí, a politické štvání, hospodářská vzpoura dělníků proti podnikatelům atd. jest jen znemožněním jediného spravedlivého boje ... boje všech poctivců, kteří chtějí ze své práce spravedlivě žít, proti chabrusu zchytralých zločinců, kteří cizopasnicky hýří na úkor pracujících.“¹⁸

Hledání vzájemných souvislostí mezi československým sociálním energetismem a vědeckým řízením vyžaduje upozornit ještě na další části Žmavcovy teorie, které jsou doplněkem popsané celkové ekonomické a sociologické koncepce. Jde především o některé aspekty vztahu fyzické a duševní práce a o problematiku výchovy a vzdělání. Je přirozené, že všechny sociologické a ekonomické teorie, soustřeďující svoji pozornost na lidskou práci, se

musí oběma zmíněnými otázkami zabývat. V sociálním energetismu vystupuje vztah mezi fyzickou a duševní prací jako teoretický i praktický problém ve spojitosti s ideou „sociálního míru“ i ve spojitosti s ideou hodnoty a vzájemné směnitelnosti různých pracovních činností. Po všimneme-li si v dějinách sociálně politického myšlení nejrůznějších variant programu „sociálního míru“,¹⁹ vždy je jeho součástí pozitivní hodnocení jak fyzické, tak duševní práce. Bez překonání přežírového postoje k fyzické práci není program „sociálního míru“ uskutečnitelný. V československém sociálním energetismu je ze sféry fyzické práce nejvíce ceněna práce rolníků a polní hospodářství je pokládáno za základ národního hospodářství. Protože sociální energetismus považuje za ústřední problém spravedlivého rozdělení statků a spravedlivě diferencovaného rozdělení potřeb nalezení ekvivalentu hodnot jednotlivých prací, zabývá se pozorně podílem fyzické a duševní práce ve tvorbě společenského bohatství. Podíl fyzicky pracujících — dělníků a rolníků — je uznáván obecně. Avšak o mnohých duševních činnostech se soudí, že jen cizopasí na výsledcích fyzické práce. Ivan Žmavc se proti této vulgarizaci staví rozhodně: „Vybavení myšlenky nějakého velkého vynálezu může mít ekonomicky větší účinek nežli mechanické výkony miliónů fyzických pracovníků, takže hospodářsky nemůže být vůbec dostatečně odměněn, nýbrž jen eticky — počitem vědeckosti a úcty celku. Předčí tedy svou hodnotou všechny společenské funkce také všechna ta duševní práce, jež systematicky připravuje umožnění vynálezů a objevů: práce vychovatelů, učitelů, spisovatelů, učenců a umělců.“²⁰

Z oceňování lidské práce jako tvůrkyně všech užitečných hodnot plyne v československém energetismu důraz na výchovu a vzdělání. Pedagogika vede ke kultivování lidských schopností a mravních kvalit a tím slouží k účinnějším přeměnám přírodních energií v energii lidské. Podle Žmavce je pedagogika vlastně „ekonomizování lidského organismu“.²¹ Ve shodě s tím je za hlavní pedagogický princip pokládán princip pracovní výchovy: „Je-li pravda, že pouze lidská práce obra-

¹⁸ Ivan Žmavc, *O přírodovědeckých základech sociálních náprav*, s. 13.

¹⁹ U nás například: T. G. Masaryk, K. Engliš, J. Macek a další.

²⁰ Ivan Žmavc, *Energetické základy sociotechniky*, s. 22.

cí přírodní síly v užitek a prospěch lidských potřeb, že tvoří pouze lidské účelné dílo hospodářské a kulturní hodnoty, potom vyplývá sám od sebe veliký výchovný princip: práce je jádrem výchovy a školství.²²

Bylo již řečeno, že mezi československým sociálním energetismem a myšlením představitelů československého „managementu“ existuje jak časová shoda vývoje, tak shoda v obecném předmětu: oba se soustřeďují především na ekonomickou sféru společenského systému nebo na její část. Tím je pak dána možnost vzájemného ovlivňování, které nalezneme v celé řadě zásadních i dílčích otázek.

Při současné nejednotnosti ve vymezení pojmu „vědecké řízení“ se může zdát některým technicky, technickoekonomicky nebo matematicky orientovaným pracovníkům tohoto oboru podivné, že otázka vztahu mezi sociálním energetismem a vědeckým řízením může být vůbec položena. Je však třeba brát v úvahu to, že předmětem a přímo jádrem autentického vědeckého řízení bylo řízení lidské práce. A lidská práce, jak známo, má dva aspekty: technický, s jeho obrovskou vývojovou dynamikou, vedoucí v době industriální společnosti ke vzniku gigantických a na člověka relativně nezávislých technických systémů a komplexů a aspekt lidský, zahrnující fyzické, psychické a sociální možnosti (práce jako společenský vztah) a podmíněnosti člověka. Proto, že hlavním předmětem autentického vědeckého řízení byla lidská práce, charakterizují američtí autoři D. C. Miller a W. H. Form v díle *Industrial Sociology*²³ změny v manažerské filosofii především změnami v obrazu člověka, který v té které fázi vývoje této filosofie převládal.

Českoslovenští průkopníci vědeckého řízení se tedy setkali se sociálním energetismem jednak v tom, že se podobně jako on zabývali lidskou prací a uplatňující systémový přístup k řízení lidské práce, zabývali se také jednotlivými stránkami lidské osobnosti jako individua i v jejím sociálním kontextu, a za druhé v tom, že usilovali své pracovní racionalizační sna-

hy zařadit do širšího filosofickoteoretického rámce. A právě zde se jim zdál být sociální energetismus užitečným. Je příznačné, že Stanislav Špaček v jednom ze svých přehledů vývoje vědeckého řízení uvádí mj. spis R. Seuberta *Aus der Praxis des Taylor-Systems* (Berlin 1914), v němž je Taylorův systém přirovnáván Ostwaldovu energetickému imperativu a kde se v úvodě píše: „Jest to věda o práci, již Taylor svými studiemi o výkonnosti uvedl v život... Pro německý průmysl je především nejdůležitější uskutečňovat heslo výkonnosti a spolupráce: výchovu k hospodárnému využití vlastní síly a k záměrné spolupráci.“²⁴

Československému sociálnímu energetismu šlo o to, aby lidská práce byla účelně vynakládána, plánovitě řízena a spravedlivě hodnocena v měřítku lidské společnosti. Průkopníkům vědeckého řízení v naší zemi šlo o totéž, přičemž největší pozornost věnovali řízení lidské práce na podnikové úrovni. Jak sociální energetismus, tak vědecké řízení jsou tedy charakterizovány snahou po racionálním a vědeckém řešení problémů. A vzorem této exaktnosti je jim právě přírodní věda. Ivan Žmavc byl filosofem, který doplňoval své vzdělání v matematických a fyzikálních vědách; představitelé československého vědeckého řízení byli většinou inženýry, které zájem o člověka přivedl k filosofii a dalším antropologickým vědám. Přírodovědecké a technické myšlení jim tedy bylo společné. Při svém hledání vzoru organizace, jako takového uspořádání prvků, jímž má být dosaženo určitého pořádku, byli průkopníci československého vědeckého řízení pod Žmavcovým vlivem přivedeni k přírodě, kde prý podkladem organizace je vlastně zákon o nezničitelnosti hmoty.²⁵

Po přenesení fyzikálního zákona o zachování a přeměně energie do společenského prostředí v podobě účelné lidské práce stála před sociálním energetismem otázka uspořádání různých druhů pracovní činnosti do sladěného, účelně fungujícího celku. Důraz, který je v této souvislosti v sociálním energetismu položen

²¹ Ivan Žmavc, *Úvod do sociální energetiky*, s. 63.

²² Tamtéž, s. 50.

²³ 2. vydání, Harper a Row, New York 1964.

²⁴ Stanislav Špaček, *Názory a úvahy o vědeckém řízení*, vydalo Samcovo knihkupectví, Praha 1946, s. 13.

²⁵ Viz například Stanislav Špaček, *Organizace práce a podmínky hospodářského rozkvětu domá i v cizině*, vydal Fr. Borový, Praha 1920. V této knize Špaček uvádí v literárních pramenech mj. Žmavcovu práci *Elemente einer allgemeinen Arbeitstheorie* z r. 1906, v níž jsou formulovány základní myšlenky sociálního energetismu.

na národohospodářský plán jako nástroj organizace lidské práce, byl průkopníkem vědeckého řízení velmi sympatický a myšlenka plánování se stala další spojnicí obou sledovaných věd. Bylo by možno namítnout, že představitelé vědeckého řízení se museli plánováním zabývat, protože představuje jeden z podstatných znaků vědeckého řízení a že se zde tedy ovlivňování sociálním energetismem nemuselo projevit. Tato námitka neobstojí. V již uvedené Špačkové práci *Názory a úvahy o vědeckém řízení* nalezneme právě v textu, věnovaném obsahu pojmu „vědecké řízení“ a jednotlivým složkám řízení (mj. také plánování) Zmavcovu poznámku, že „tyto a jiné zásady včlenila sociotechnika podle II. zákona termodynamiky a řídících norem do integrální soustavy obecných zásad energetických, mravních a sociálních“.²⁶ Je však třeba poznamenat, že ve speciální práci jednoho z představitelů vědeckého řízení v Československu Václava Verunáče, která je věnována plánování (*O hospodářský plán*, Cín 1933), výslovně potvrzenou vazbu na sociální energetismus nenalezneme.

Úzkou příbuznost sociálního energetismu a vědeckého řízení nalezneme v oceňování ekonomického a společenského významu věd o člověku — fyziologie, psychologie, sociologie aj. Bylo silnou stránkou průkopníků vědeckého řízení v Československu, že roli lidského činitele ve výrobě docenili takřka komplexně. Nevěděli v něm pouhý „biologický stroj“, ale mnohostrannou bytost s fyzickými a psychickými zvláštnostmi a společensky konkrétně začleněnou. Vyzývali ke zkoumání a respektování všech těchto složek. Z této pozice, při veškerém svém respektu k dílu zakladatele vědeckého řízení F. W. Taylora, často kritizovali jeho zúžený pohled na člověka. Jindřich Fleischer v knize *Dělník a průmyslová výroba* napsal: „Taylor nedostatečně přihlíží k psychofyziologické stránce práce a z toho vyplývají četné nedostatky systému, v prvé řadě zvýšená sociální nespokojenost a zvýšené třenice mezi vedením a dělníky v taylorizovaných závodech.“²⁷

Mnohoaspektový přístup k lidskému činiteli se u československých představitelů

vědeckého řízení projevil v těch směrech, v nichž je možno také vysledovat vazbu vědeckého řízení na sociální energetismus:

1. Ve vysokém hodnocení lidské práce všeobecně. Příznačné je již to, že naléhavost problému lidské práce se objevuje v názvech mnoha prací československých teoretiků vědeckého řízení. Například Stanislav Špaček píše knihy *Práce a hospodářství* (vyd. Borový 1916), *Práce a technika* (vyd. Borový 1920), *Organizace práce a podmínky hospodářského rozkvětu doma i v cizině* (vyd. Borový 1920), *Ekonomie práce a života* (Práce 1924) atd. Jindřich Fleischer dal svým knihám názvy *Výchova k práci* (vyd. Svěcený 1924), *Chrám práce* (tamtéž 1919) aj. Z děl Václava Verunáče uvedme *Vědecké řízení práce* (MAP 1924), *Některé složky vědeckého řízení práce v průmyslu* (vlastním nákladem 1924) atd. Všichni vycházeli z toho, že spravedlivé společenské uspořádání a rozkvět národa mohou být zabezpečeny jen respektováním pracovní činnosti jako činnosti základní. Nejen práce duševní, ale i fyzická musí mít čestné postavení ve společnosti a musí být náležitě hodnocena. Stanislav Špaček požadoval, aby byla u nás věnována největší pozornost nauce o práci. Podle Jindřicha Fleischnera je „největším bohatstvím každého národa jeho pracující vrstva“. Václav Verunáč zcela v intencích sociálního energetismu požadoval, aby odměna byla zásadně ekvivalentem za vykonanou práci.²⁸

2. V docenování psychologické složky pracovního jednání. Důkazy o nezbytnosti využití pracovní psychologie při vědeckém řízení nalezneme již v počátečních pracích uvedených autorů. Například Stanislav Špaček uveřejnil v roce 1918 jako součást své kampaně za popularizaci vědeckého řízení v časopise *Technický Obzor* stať *Psychotechnika a její význam pro pracovní ekonomii*. Teoretikové vědeckého řízení v naší zemi doporučovali aplikovat psychologické poznatky při poradenství o volbě povolání, při výběru a rozmisťování pracujících, ale také při studiu pracovních podmínek a zkoumání vlivu kultury pracovního prostředí na pracovní spokojenost. Ve Špačkové díle *Organizace práce a podmínky hospodářského rozkvětu*

²⁶ Cit. dílo s. 26–27.

²⁷ Vydalo Ústřední dělnické nakladatelství, knižkupectví a antikvariát (Ant. Svěcený), Praha 1921, s. 127.

²⁸ Viz například *Dělnická otázka a náš průmysl*, r. 1923, s. 13.

²⁹ Cit. dílo s. 9.

doma i v cizině nalezneme konstatování, že s organizací práce souvisí, a součástí nauky o pracovní ekonomii je též psychotechnika a nauka o volbě povolání. V jiné své knize (*Názory a úvahy o vědeckém řízení*) citoval s porozuměním názor amerických autorů J. D. Mooneye a A. C. Reileye (Onward Industry, New York 1931), že „technika řízení ve svých lidských vztazích může být nejlépe popsána jako technika zacházení s lidmi neb s jich řízením a to má být založeno na hlubokém a osvětleném porozumění lidském“. Jindřich Fleischner hovoří v knize *Výchova k práci* o tom, že předpokladem úspěšné výchovy k práci je zjištění schopností člověka, zejména mladého, pomocí psychotechniky a správná volba povolání na základě poradenství a práce učitele.

3. V chápání pracujícího člověka nejen jako objektu, ale také jako subjektu řízení. U J. Fleischnera je požadavek tvůrčí, iniciativní práce a vedení pracujících k takové práci přímo požadavkem programovým. Výrazně je tato myšlenka formulována také ve Špačkově knize *Úvod do studia technické ekonomiky*: „Přijďme k poznání, že věda o řízení je vědou novou, pro níž je každý závod a každá organizace novým světem a každý pracovník průmyslu významným badatelem a úspěšným objevitelem“.²⁹

4. V rozpoznání významu skupinových vztahů v průmyslu, tedy v pochopení role sociologické složky vědeckého řízení. Průkopníci čsl. vědeckého řízení vycházeli z toho, že aplikace vědeckého řízení v národním hospodářství přinese prospěch všem skupinám obyvatelstva tehdejšího kapitalistického státu. Proto prý je třeba dosáhnout harmonie především mezi základními společenskými skupinami v tomto státě — dělníky a podnikateli. K nalezení prostředků této harmonizace bedlivě sledovali zahraniční zkušenosti s účastí pracujících na správě podniků a navrhovali formy participace dělnictva při řízení průmyslových podniků v Československu. Etickým základem skupinové spolupráce v průmyslu měla být zásada práce všech, tedy odstranění „nepráce“. V díle *Organizace práce a podmínky hospodářského rozkvětu doma i v cizině* proklamoval Stanislav Špaček zásadu „Kdo nepracuje, ať nejí.“ Formám účasti pracujících na řízení

věnoval velikou pozornost Václav Verunáč. V článku *K průmyslovému míru*³⁰ vedl paralelu mezi snahami po světovém míru a po míru mezi dělníky a podnikateli v průmyslu.

5. V zájmu o výchovu a vzdělání pracujícího člověka. Výrazně docenění kvalifikace, výchovy a vzdělání je vůbec jedním z nejpozoruhodnějších rysů myšlení našich průkopníků vědeckého řízení. Šlo nejen o pochopení rentabilnosti investic do vzdělání, čímž by se měl vyznačovat zejména malý národ, o pochopení toho, že „pokrok ve školství je základem pokroku veškerého“ (Stanislav Špaček), ale o hlubokou znalost pedagogických zásad, na nichž efektivní, ekonomická a přitom humaní výchova a vzdělání závisí. Znalosti světových školských soustav a jejich problémů, znalosti díla J. A. Komenského a jiných pedagogických myslitelů, již vynikal Stanislav Špaček, se dnes může pochlubit málokterý ze školských pracovníků. Otu pedagogického myšlení průkopníků vědeckého řízení je pracovní princip výchovy a vzdělání, odpor proti akademismu a mechanickému memorování a požadavek harmonického vývoje jedince. Například Jindřich Fleischner vyslovil v již zmíněné knize názor, že „pracovní škola musí postavit do středu vyučování praktickou činnost a spolu s ní a z ní odvodit ostatní vědomosti a duchovní hodnoty, jichž je třeba k důkladnému a správnému pojmání životních úkolů“.

6. V důvěře, že vědecké řízení povede ve svých konečných důsledcích k rozkvětu národa, růstu jeho blahobytu, nastolení spravedlivějších pořádků i k celosvětovému míru. Českoslovenští představitelé vědeckého řízení vyslovovali myšlenku, že právě slovanské národy, které se v rozvoji organizačních schopností opožďovaly, mají hledat v aplikaci principů vědeckého řízení východisko z této situace. Jindy argumentovali malostí našich národů, které si nemohou dovolit hazardovat se svým bohatstvím a neodkrývat rezervy pomocí moderních metod vědeckého řízení. V podstatě nedostatečně politologicky podložené myšlení našich teoretiků vědeckého řízení se projevovalo v jejich víře, že prostředky pouze vědeckými a technickými a zavedením racionalizace do mezinárodních

²⁹ Viz *Naše Doba* č. 6, roč. 1929.

vztahu je možno dospět ke světovému míru.

Bylo již řečeno, že skladebnou částí Žmavcovy koncepce sociálního energetismu je důkaz o funkci antropologických věd — fyziologie, psychologie, pedagogiky, sociologie a dalších — při organizování společenského soužití na základě spravedlivého ocenění pracovního přínosu každého jedince. V československém sociálním energetismu je tato funkce antropologických věd postulována v rámci teoretického konceptu, který sám mohl mít vliv převážně opět jen na teoretické myšlení. Avšak teoretikové vědeckého řízení prokazovali užitek těchto věd pro samu výrobu. Podnikatelé spatřovali ve vědeckém řízení důležitý nástroj zefektivnění své výrobní a podnikatelské činnosti. Právě vědecké řízení sehrálo důležitou roli „přemostění“ řady věd o člověku (zejména fyziologie, psychologie, pedagogiky a postupně i sociologie) od teorie k výrobní praxi. Jeho prostřednictvím se dostalo těmto vědám silného rozvojového impulsu. To je nejnázorněji patrné na psychologii, která díky tomu prodělala od psychotechniky skok ke své nynější diferencované podobě — k psychologii práce, psychologii průmyslu, inženýrské psychologii, psychologii marketingu a k dalším, relativně samostatným psychologickým oborům, jejichž předmětem jsou psychologické otázky lidské práce a národního hospodářství vůbec. Podobný příklad skýtá i sociologie práce, průmyslu, podniku, „human relations“ apod., které by nemohly dosáhnout nynějšího stupně, kdyby se jim neotevřel průmysl jako pole výzkumů i aplikační praxe.

Úloha vědeckého řízení ve vývoji průmyslových aplikací věd o člověku je zcela prokazatelná. Prostřednictvím vztahu vědeckého řízení a sociálního energetismu se však ukazuje také nepřímá role energetismu v tomto směru.

Vůdčí osobnosti československého sociálního energetismu a vědeckého řízení — Ivan Žmavc a Stanislav Špaček — spojily své síly i v konkrétní praktické

spolupráci. V roce 1934 vydali společný spisek *Po desíti letech*, rekapitulující v názorech předních účastníků kongresu vývoje vědeckého řízení od prvního mezinárodního kongresu vědeckého řízení, který se konal v r. 1924 v Praze. Již několik let předtím Ivan Žmavc prohlásil svoji vůli dát svou profesi (knihovnictví) do služeb pokroku na poli vědeckého řízení práce. V článku *Knihovnictví ve vědeckém vedení a vědecké vedení v knihovnictví*³¹ referoval o vztahu představitelů vědeckého řízení ke knihovnictví a obzvláště vyzdvihl zásluhy Stanislava Špačka o vybudování speciální knihovny o managementu v Masarykově akademii práce. Konstatoval dále, že „právě knihovnictví, jmenovitě vědecké, je veledůležitým nástrojem v soustavném řešení osvětových úkolů, nyní jmenovitě také v řešení zásadních úkolů vědeckého vedení práce“. Svě myšlenkové spojení s vědeckým řízením Žmavc potvrdil zvláště výrazně v knize *Přírodovědecký rozbor funkcí sociálního úvěru z roku 1930*. Varoval zde před tím, aby vědecké řízení neztratilo nikdy s očí svůj vztah k praxi a aby „pisemnictvím a školou nezbyrokratizovalo“. Výslovně zde požaduje prohloubení vědeckého řízení o socioenergetické poznatky, což vztáhl převážně na americké vědecké řízení, prý velmi poplatné empirismu. Vytýká Američanům, že si nepovšimli „energetických základů evropské organizační vědy“.³²

V závěru je nutno poukázat ještě na to, že přeceňování etického momentu a příliš přímočará a tím i zjednodušující představa o sociologickém významu vědy, techniky a vědecké organizace v politickém životě, jeví se jako mechanická aplikace principů vědeckého řízení na politickou sféru. vede jak sociální energetismus, tak vědecké řízení v Československu k týmž ideologickým důsledkům. Vede k názoru, že technici, vědci, průmysloví kapitáni apod. jsou povoláni vytvořit nový a racionálnější společenský řád, a dokonce k sympatiím ke korporativnímu systému italského fašismu, které otevřeně projevoval ve svých pozdějších

³¹ Viz Sborník Masarykovy akademie práce, sešit 13 (ročníku II. sešit 5), červen 1928, s. 43.

³² Citované dílo s. 8. O pravdivosti Žmavcova poznatku o „energetických základech evropské organizační vědy“ svědčí kromě již uvedených faktů také to, že profesor pražské techniky V. Felber

(popravený německými fašisty) v knize *Národní a sociální stát* z roku 1939 napsal: „Pokus o hospodářskou organizaci, má-li být korunován zdarem, musí plně souhlasit se zásadami společenské etiky a přírodovědecké energetiky.“

працích zvláště Ivan Žmavc. Tím se však otevírá již jiná kapitola — problém vztahu československého energetismu a nauky o vědeckém řízení k technokratiismu.

Резюме

Владимир Чех: Энергетизм в чехословацкой социологии и научное управление

Из до сих пор существующих интерпретаций социального энергетизма можно было бы в пособиях истории социологии полагать, что это направление механически применяет физические закономерности по отношению к обществу человека. Анализом работы представителя социального энергетизма в ЧССР Ивана Жмавиц устанавливаем, что это изложение сущности социального энергетизма упрощает. Энергетизм Ивана Жмавиц, являющийся народнохозяйственной и социологической теорией, приобретает всеобщий закон соблюдения и преобразования энергии в социальной области, специфическое подобие. Его социологическим проявлением является процесс преобразования естественных сил в потребительные стоимости человеческого трудом и в условиях общественного разделения труда обмен ценностью за эквиваленты, отвечающие вложенному труду каждого отдельного лица. Если так специфицированный энергетический закон должен проявиться в обществе человека, необходимо устроить общественный строй, в котором находится привилегированные классы, живущие из ростовщичества и кредитного капитала. Такой строй должен быть основан на трудовом праве, будет построен сотрудничеством всех людей (и просвещенных предпринимателей), которые освоят себе новую этику, созданную на крестьянских моральных нормах. Непостижение реальных классовых и общественных отношений привело Ивана Жмавиц, который добивался экзактной социологической и народнохозяйственной науки, к идеалистической утопии и боевому антимарксизму.

В ряде черт социальный энергетизм Ивана Жмавиц родственен чехословацкому научному управлению. Некоторые из новаторов «scientific management» в Чехословакии как например Иван Шпачек, Индриж Флейшер, Вацлав Верунач и другие дошли к аналогичным данным как и Иван Жмавиц. Между обоими течениями мышления имели место взаимные влияния. Научному управлению представлял чехословацкий социальный энергетизм некоторые общетеоретические исходные пункты: идею всеобщих экзактных закономерностей, действующих также в обществе человека, оценивание целеустремленного человеческого труда как основного общественного элемента, веру в возможности нахождения эквивалентов ценности дифференцированных трудовых деятельностей и т. д. Общим была совместная высокая оценка фактора человека и распознавание роли антропологических наук — физиологии, психологии, социологии и педагогики — при руководстве общественными и производственными процессами. Посредничеством научного управ-

ления социальный энергетизм влиял и на развитие психологии и социологии промышленного труда. Иван Жмавиц и Станислав Шпачек вместе издали в 1934 году книгу, посвященную 10-й годовщине Первого международного конгресса научного управления, состоявшегося в Праге. Совместная теоретическая и идеологическая позиция социального энергетизма и научного управления в Чехословакии была в 30-е годы подтверждена отождествлением представителей обеих упомянутых областей с технократизмом.

Summary

Vladimír Čech: Energetism in Czechoslovak Sociology and Scientific Management

From the hitherto available interpretations of social energetism included in handbooks of the history of sociology it might be assumed that this trend mechanically applies physical laws to human society. The analysis of the work of Ivan Žmavc, the leading representative of social energetism in Czechoslovakia, reveals the fact that this interpretation simplifies the substance of social energetism. In Žmavc's energetism, which is an economic and sociological theory, the general law of conservation and transformation of energy in the social area assumes a specific form. Its sociological manifestation is the process of transformation of natural forces into utility values by human work, and under conditions of the social division of labour, the exchange of goods for their equivalents corresponding to the invested work of each individual. If the energetic law thus specified is to manifest itself in human society, it is necessary to eliminate the social order in which classes living on usury and credit capital are privileged. Such an order must be based on the labour right. It will be built up by the co-operation of all people (including enlightened entrepreneurs) who will adopt a new ethics based on Christian moral norms. The misunderstanding of real class and social relations led Ivan Žmavc, who endeavoured to arrive at an exact sociological and economic doctrine, to an idealistic Utopia and to an aggressive anti-Marxism.

In a number of features, Žmavc's social energetism is related to the Czechoslovak scientific management. Some of the pioneers of scientific management in Czechoslovakia — Stanislav Špaček, Jindřich Fleischner, Václav Veruňáč, etc. — arrived at similar findings as Ivan Žmavc. The two trends of thinking mutually influenced each other. The Czechoslovak social energetism yielded some general theoretical starting points to scientific management: the idea of general exact laws operating also in human society, an evaluation of purposeful human labour as the basic social element, the belief in the possibility to find equivalents of the value of differentiated working activities, etc. A high evaluation of the human factor and the recognition of the role of anthropological

sciences — physiology, psychology, sociology and pedagogy — in the management of social and production processes was common to both. Through the mediation of scientific management, social energetism influenced the development of both psychology and sociology of industrial work. In 1934, Ivan Zmavc and Stanislav Špaček jointly published a book

devoted to the tenth anniversary of the First International Congress of Scientific Management held in Prague. The common theoretical and ideological position of social energetism and scientific management in Czechoslovakia were, in the thirties, confirmed by the identification of the representatives of both these disciplines with technocratism.